

יצירתו של פריץ.

(שרטוטים)

כח היצירה של פריץ כל כמה שהוא הולך ומתמיד הריהו עז ומתין ניצוצות יותר. לא היה צורך בליטוש, בשינון ובקביעת מסמרות מראש. להפך, במדה שעמו של הסופר הלך ורשם על הגליון, באותה המדה עצמה התגברה מרוצתו. היתה בזה מעין אימפרוביזציה. לפעמים, כשאתה קורא את יצירותיו של פריץ, יש לך הרגש, כי ניצוץ זה, רעיון זה, הבריק פתאם במחו של היוצר, תוך כדי כתיבה, בעוד שבשעה שהתחיל לכתוב לא הרבה כלל על אדות זה.

כמה מן היוצרים והסופרים היו מרגישים עצמם מאושרים לזכות באותה הנאה וחדות-הרוח, שהיתה ממלאה את כל תוך-תוכה של נשמת פריץ בשעה יצירתו. תחת אשר לאחרים ישנם יסורי-ההריון והלידה, תחת אשר לאחרים משמש העט רק תורגמן להגיונות הרוח, רק כלי-יוצרים, שהאמן משחמש בו לשם הכעת רגשותיו, הנה עמו של פריץ היה כמעט במדרגת יוצר. צריך היה האמן לאחוז בעט זה בידו, וכבר האזין את רמנגינה הטמירה והחבויה שבנפשו. יותר משהיה העט נחוץ בשכילנו הקוראים, היה נחוץ לו לפריץ, בכדי להתודע אל עצמו.

יש בספוריו של ר' נחמן מברסלב אותו המעשה הנפלא, עם אותו החכם, שהיה מעמיד תיבה מיוחדת שהיתה לו על כל עצם ועצם, ומיד היתה בעד החיבה בוקעת ועולה המנגינה של אותו עצם. בעיקר הדבר, יש לכל עצם אותה הפנימיות המלאה שירת, אבל אין לנו הכלי, אשר בעדו נשמע את השירה ונבין את הפנימיות.

עמו של פריץ היה אותה התיבה המיוחדת והנפלאה. כשפריץ כותב, אין לו יסורי-הלידה הרגילים והמצויים אצל כל מי שחפץ לומר למי-שהוא דבר-מה מהרגשותיו, מפני שפריץ בשעת יצירתו חשב פחות מכל על אדות הקורא, על בחינת-אזנו של השומע. בשעת כתיבה היה הוא בעצמו הקורא הכי-ותיק של דבריו. הוא כתב, והדברים שיצאו מתחת עמו היו חדשים ויפים ונשגבים בשבילו הוא. הוא היה בעין מסתכל מן-הצד למעינות המים החיים, המפכים מאליהם מתוך נפשו.

היתה זאת המעלה המיוחדת, אם אפשר לקרוא לסגולה זו בשם מעלה, של יצירת פריץ. אכן, זהו כשרון ויתרון-רוח של אמן מחונן. אבל סגולה זו נהפכה לפעמים לדועף, בשעה שהאמן חפץ להניד דבר-מה, בשעה שבא לעשות כוננים לרוחו ולדבר בכונה מיוחדת על חזיונות ודברים שלא נבעו מתוך נפשו, אלא באו מחמת השפעת חוץ.

יש אצל פריץ יצירות, שהלך-רוחן הוא אמיץ וחזק כמעוף הנשר, אבל סופן הוא הידום של עוף-הבית. בשעה שרוחו השתפך במרחביה לא היו סייגים ומחיצות, אבל כאשר התדפקה סמוך לשלחן-הכתיבה מרדת העת הפשוטה והגסה, והנקודה האחרונה היציה כבר מרחוק כלפי העט החפשי, — כמו נקצצו הכנפים. כאן מעיקה עליהן כעין טנדנציה, כעין מגמה מיוחדת. במקום זה מתחיל דבורו של פריץ הקורא.

מעופו של פריץ הוא בחצי-עיגול, לפי נמיתה של כפת השמים. עם הנקודה הגבוהה ביותר מתחיל הכובד של הפרוזה, של החיים מתחת. פריץ מתחיל אז להטות את עמו לצד מערב, אבל יחד עם זה, גם מטה.

אין בספרותנו צייר אחר משכיל יותר לתאר את העולמות העליונים, כמו פריץ. התמונות והמחזות, שהוא זורק לפני עינינו דרך חטף ושכהן הוא מעביר לפנינו את בית-הדין של מעלה, את הצדיקים בנג-עדן והרשעים בגיהנום, את כל הרקמה הנפלאה של חיי המרום שם, מסביב לכסא-הכבוד, את המלאכים והכרובים, השרפים והחיות, את גלגולי הנשמות והרפתקאות המתים, — אלו הן מרהיבות, מצודדות את הנפש, מוצפות אור-חיים בהיר, עד אשר כל שרטיט וקו מהן הוא מחויר ומוסכר לגויפה יפה. ההסחה מן העולם השפל, השיט בעולמות עליונים, — זוהי המתנה היותר גנוזה ויקרה של יצירת פריץ. אבל בשעה שהעולמות העליונים ועולמנו השפל נפגשים יחד, בשעה שצריך פריץ לכוון איזו קומבינציה ביניהם, — נבלמת הטנדנציה של בעל המוח והרעיון.

האילוסטרציה הכי-בהירה לזה הוא הספור הראשון של ספורי-העם, למראשותי הגוסס, יצירה-מרגניתא לפי הלך-רוחה בדרך כלל. מה נאים המרחקים של המרוטים, המתנענעים לתפלת ר' בערל מקונסקי-וואלסק! מה אמניתית ההתחרות בין מלאך-הטוב ומלאך-החבלה! מה יפים מראות הטבע! אבל הפרלילה שמעביר האמן בין הצדיק המדומה ובין הרשע המדומה, בין ר' בערל החסיד בעיני כל ומתחסד בתפלתו, אבל המרשיע בדברים שכין אדם לחברו, ובין הקל ההוא, המולול בנשילת צפרניו ובתפלה בצבור ותחת זה הוא מפזר כסף לצדקה, — פרלילה זו היא הנטיה, שפריץ הקורא הטה את מעוף-דמיונו למטה, בשעה שנחוץ היה להציב את הנקודה האחרונה, בסוף.

כמו חוט-השני נשקפת בכל יצירותיו של פריץ הכונה המיוחדת להטעים, כי ה' יראה ללבב. משום זה מרובים אצלו הספורים עד אדות הנסתרים מבני ה"ל", אנשים פשוטים ונסים, כיוחנן נושא-המים, אשר רק הצדיק הגדול יודע להציץ אל נשמתם; או היתרון שיש לטהרת-הרוח על החיצוניות המזהירה ("נסים על הים", עינים עצומות ועוד).

מנקודת-ראות זו פריץ הוא משורר החסידות. לא החסידות, כמובן, בלבוש החולין שלה, אלא החסידות בתכנה ומהותה.

הטפוסים הראשיים ביצירת פריץ נחלקים לשלשה סוגים: הצדיק או האדם השלם ביותר; האדם הבינוני, יהודי-הגלות, חנוני או סרסור, מלמד או שדכן, חסיד סתם, קצת לטרון וקצת אדם-מן-הישוב; והאדם הגס, המגושם, חושב-העצים או שואב-המים, מטומטם-המוח ועם-הארץ.

לנוכח הטפוסים האלה מן הזגברים תופסים מקום גם טפוסים-פרלליים ממין הנשים. לנוכח הצדיק — אותה ה"כלה" הנאה, תמצית הצניעות והיופי של בת-ישראל, שבה התרכזו כל המעלות הטובות והמשובחות, בת-המלכה של שירת פריץ; לנוכח הבינוני — האשה היהודיה, העסקנית, החנונית, המורחת כל הימים, המשמשת אסקופה לבעלה בעולם-הזה והדום-רגליו בעולם-הבא; לנוכח ההמוני — השפחה או היתומה, הגסה, החשוכה, המרודה והמעונה תדיר.

חבה יתרה נודעת מאת הסופר לשני הטפוסים הקיצוניים: לצדיק ולאדם זוגם והמגושם. הצדיק הוא כולו טוהר, זכוך-הנפש, מעודן ונעים. אין רבב כל שהוא על בגדיו ואין משהו של פגם ברוחו. הצדיק או הרב הגדול הוא כעין פנס-מאיר בדורותיו, מגדל-אור העומד בתוך משברי הים, בתוך העולם השפל עם כל הזוהמא והרפש המרוכה, עם פגעיו ומכשוליו, — והוא מפיץ את אורו למרחוק. זוהי נקודת השלמות שבחיים. במסלולו של הצדיק

אין שום תקלה, אין מאורע ומכשול, ובכל זאת אינו עושה הטפוס הזה רושם של פסל-אבן, דומם וחסר-התנועה. להפך, לא רק שהוא חי, אלא הוא גם משפיע השפעה יתרה על החיים. אפס השלמות המיוחדת, שממנה נאצל, שומרת את צעדיו מכל פגע.

ומן הצד השני מחבב פרץ את האדם הנמוך, הגם לכאורה, מדלת-העם, מן החשוכים והמרודים. הוא מביט עליו תמיד כעל אוצר בלום, כעל מרגלית ספונה בקליפה מאוסה. לפעמים יש שהוא רואה את האדם הזה כראות צדיק נסתר, מבני הל"ו, אבל יש שאינו מוצא בו את הנסתרות, אבל תחת זה הוא מוצא בו תמיד נפש טהורה וישרה, אמתית וטובה ועלובה כל כך; נזאת היא נפשו של בונצי השתקן. בין איש-המעלה ובין האדם החשוך והנבער מדעת יש ביצירותיו של פרץ חוטי-סימפטיה המאגד אותם, ותמיד ניכרת מצד הצדיק והאדם השלם נטיה להתקרב אל הטפוס הפחות, להכיר את מהותו ולהרים את ערכו בעיני הסביבה.

לעומת זה, ביחס להטפוס הממוצע, האדם הבינוני, פרץ הוא אוביקטיבי יותר. הוא מתאר אותו בלי כחל וסרק, ודוקא כאן הוא מגיע באמנותו למדרגה היותר גבוהה. "רשמי המסע" שלו ו"ספורי יוחנן המלמד" הם האופיים ביחוד בנידון זה. בהם הוא מעביר לפנינו טפוסים החיים כמו שהם, בלי כוונות מיוחדות. יהודי-הגלות מופיע לפנינו עם הלכוויים והיתרונות שבנפשו.

פרץ איננו משורר החסידים, כי אם החסידות. מה שהוא אוהב לתאר את הצדיק עם כל שלמותו, אינו ראיה. במדה כזאת הוא מתאר גם את הרבנים המתנגדים. בשעה שהוא מעמיד לפנינו את שתי השקפות העולם, של החסידים והמתנגדים, הריהו נוטה כעצמו לצד זו של הראשונים, מפני שהחסידות במובן ההתודעות אל העם היא קרובה יותר ללבו. אחת ממעלותיו המיוחדות של פרץ היא קניית-האהבה לאדם הפשוט, לדימוס, לא במובן הדמוקרטי, כפי שחפצים לגרום בעלי ה"איזמים", שהשרו על יצירת פרץ סוד של סוציאליזם ודמוקרטיזם. הוא אהב את בני-העם, אבל לא את ההמון, את הכבשה העלובה, אבל לא את העדר; את היחיד מתוך צבור החשוכים והפשוטים, מפני שראה בו אוצר גנוז, מפני שמתחת הקליפה הציצה לו איזו מרגלית חבויה.

גם בטפוס הבהיר של הצדיק וגם בטפוסו החשוך של האדם הגם בקש פרץ רק את האחד: את השלמות הגדולה וטהרת-הנפש, את קרבת-הרוח לשכינה, את יחוד-השם.

